

„A nemzet tsinosodása”

Sinkó Ervin

Az ifjú nagy hitvalló

„Mi úgy, ahogy vagyunk, nagy falu vagyunk.”
Ady: *Hazafi Veray* című újságcikkéből

„Az intellektuális kultúra magyar hívei az első keresztények sorára jutottak. Szomorú és lopott életet élnek. Zsoltáraikat katakombákban éneklik... Korszakok váltva váltják egymást az ezeréves magyar társadalomban. De valami újra ismétlődik. A lázadás a betű ellen. Van egy új jelszavuk az elmaradtaknak. Azt harsogják a Nyugattal érintkezőknek és közösöknek a fülébe; nem szabad elnyargalni a magyar publikumtól!” — írta a fiatal Ady Endre Ignotus könyvéről.

„.fogunk-e mi valamikor affélét csinálni, amit mostanában különösen nagy erővel csinálnak a népek? Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkünkkel valamit a lelkünkéből, ami olyan, mint a lelkünk? Valamit ami a miénk, ami nemcsak más, mint — más, de méltó ékesége lehet felemelt fejünknek”.

Ezt is a fiatal Ady Endre írta: *Ismeretlen Corvin-kódex margójára*. S további idézetek hosszú sora bizonyíthatná, mint térnek vissza, mint ismétlődnek meg a XX. század első felének legnagyobb magyar lírikusánál kérdések, gondolatok, követelések és panaszok, aminek anticipációját ott találni az Uránia lapjain és az ifjú Kármán József tragikus életsorsában.

Nincs még egy magyar költő, aki hasonló szenvedéllyel kereste volna a magyar múltban a maga őseit, mint Ady Endre. S a hajdani

kálvinista prédikátoroktól a kuruc dalok névtelen énekesiig, Apáczai Csere Jánostól „a civilizációnak nagy magyar agitátoráig” (ahogy Ady nevezte Kazinczy Ferencet), Csokonai Vitéz Mihálytól Petőfi Sándorig, Vajda Jánostól Grünwald Béláig és Péterfy Jenőig áhítattal és hálával, mint a maga lázadásainak, vágyainak és igazának történelmi magyar legitimitációját, emlegette és ünnepelte versben és prózában minden nagy elődjét, rokonát.

S mégis. Bármily figyelmesen állítaná is valaki össze az Ady prózai írásaiban vagy verseiben előforduló sok száz legnagyobb, nagy és kis névből álló névmutatót, abban a huszonhat éves korában, félelmes magányban tragikusan, észrevétlenül elpusztult zseninek, Kármán Józsefnek a nevét hasztalan keresné. S ez nem Adyra, hanem Kármán József művének a sorsára jellemző.

„A szentimentalizmus” elvont kategóriája

Az irodalomtörténészek a maguk sablonjai szerint a szentimentalizmus magyar képviselői közé sorolták. És minthogy a *Fanni hagyományainak* is szerzője volt, ez a beskatulyázás még csak nem is önkényes. S mégis, ezzel az általános ismertetőjellel igen kevésbé határozták meg azt, ami esztétikai értékelés szempontjából egyedül döntő jelentőségű, tudniillik az író egyéni karakterisztikuma. Petrarca és Rousseau is szentimentális, az volt Goethe is, szentimentális a Tristram Shandy költője, az Jean Paul és Friedrich Schiller is, az Leopardi és az Kazinczy is — s mégis, mert költők voltak, hasonlíthatatlanul több és izgatóbban érdekes és lényeges az, ami megkülönbözteti őket, mint az, ami közös a magatartásukban.

Epp emiatt az általános ismertetőjel, a szentimentalizmust inkább eltakarja, mint felfedi Kármán benső világának konkrét tartalmát és intencióit, eltakarja és nem felfedi életművének forradalmi szellemű társadalmi és kultúrpolitikai irányzatosságát.

A rekeszekbe való beosztás irodalomtörténeti gyakorlata elhatárolja egymástól a korszakokat, és egy-egy korszakot így tesz áttekinthetővé. S az igyekezetnek, hogy egy-egy korszakon belül közös irodalmi nevezőre hozzák a különböző jelenségeket, meg is van a maga jogosultsága, hogyha epigonokról, „cammogó nullákról” van szó, akiket — Ady szava szerint — „megöltek a példák”. De alkotók, azaz saját intenzív benső kényszerüket követő, saját, egyéni tartalmaikat megformáló személyiségek esetében az iskolás rekeszekbe való beosztás félrevezet, eltéríti a figyelmet a műről, állítólagos történelmi összefüggésekre és nem a műre világít rá.

S a szentimentalizmus önmagában jogosult irodalomtörténeti kategóriájának, amelyben elraktározták, alighanem nagy része volt abban, hogy még egy Andre számára is nem félreismert, hanem érdektelen, azaz észrevétlen maradhatott a nagy előd és rokon, Kármán József tüneményes alakja.

A nemzet tsinosodása távlatából kell és lehet csak megérteni Kármán szentimentalizmusának konkrét tartalmát és irányzatosságát. Ez a szentimentalizmus a maga tendenciájában nem kevésbé harciasan nonkonformista, mint Kármán utolsó nagy tanulmánya, *A nemzet tsi-*

nosodása, mely vakmerő kritikájával és célkitűzéseivel annyira megelőzte korát, hogy annak idején senkit még csak meg se botránkoztatott. S még fél századdal később se, mikor Toldy Ferenc elsőnek idézte fel Kármán addig teljesen feledésbe vesztett életművét.

Kármán szentimentalizmusában központi jelentőségű tényező az igényeit hangoztató, jogait követelő emberi szubjektivitás lázadása a család intézménye és a férfi és nő intézményesített, benső életüktől és tartalmuktól megfosztott együttélésének rendje, a külsőséggé vált társadalmi formák uralma ellen.

Az öncéllá vált, szentesített intézmény és követelményei ellenében Kármán az érzelmi életet, az érzelmi élet igazságait és követelményeit, az egyén érzelmi szabadságához, az érzelmeknek megfelelő egyéni élethez való jogát ünnepli. S a választás jogának, az egyéni szabadság követelményének reprezentánsául a barbár jogok áldozatát, az ellenállás lehetőségektől leginkább megfosztott, a csak passzív szenvedésre kényszerített nőt választja.

Nemcsak a *Fanni hagyományaira* gondolok. Kármán fogalmilag is kifejezési, harciasan nevéen nevezi ezt a meggyőződését. A *Szeretet és házasság* című, s az *Urániában* megjelent kis tárcájában — Gálos Rezső az *Urániának* ezt a műfaját találóan és szellemesen „afféle szerkesztői üzenet”-nek minősíti — a házasság intézményéről, mint az a mindennapi gyakorlatban megjelenik, ez a megállapítás olvasható:

„A házasság úgyszólván csak nevével és ceremóniáival különbözik a barbarus rabvásárlásától.”

A nő sorsa testesíti meg az elnyomottságot, de az érzelmet, a megsértett, eleven humánumot, a szenvedésében és kielégületlenségében manifesztálódó emberséget és az esztétikai principiumot is — az intézmény rút, mert önműködő és zsarnoki, érzéketlensége ellenében.

A goethei, átszellemült Iphigénia sóhaja:

„ allein

Der Frauen Zustand ist beklagenswert . . .”

Kármán eszmevilágában váddá és érvvé válik a barbárság és minden olyan általános hagyományos életforma ellen, mely az emberi szubjektivitás konkrét valóságának, az egyéninek a tagadását és megtagadását teszi törvénnyé.

Ha az érzelem, a spontánul emberi kultusza az adott világban szükségképpen a könny, a kielégületlenség, a szenvedés kultuszává kell hogy váljék — akkor a passzív szenvedés az adott világ ellen emelt vád, és semmiképpen sem, Kármánnál legkevésbé sem öncélú, az emberi értelmet és cselekvést tagadó érzélgősség. Az adott világban hazátlannak lenni, szenvedni és sírni, Kármán szerint, csak következménye annak, hogy valaki, aki védtelen, mint a *Fanni hagyományainak* a hősnője, nem akar és nem tud lemondani az étellel szemben támasztott emberi igényeiről. Elégedettnek lenni, jó viszonyban lenni a világgal — a az emberség szempontjából nemcsak gyanús, hanem biztos jele annak, hogy

a társadalmi dresszúra fölébe kerekedett az emberi spontaneitásnak, megsemmisítette a lelki és szellemi igényességet.

„A jó állapot összeszorítja az érzést, bebőrödzik a szívét” — írhatja Kármán az ő Fannijával. Magától értetődően kerül egymás mellé a két szó, „a kedves boldogtalan”. A boldogtalan jelzője mindig a kedves épp azért, mert Kármán hősnője tudja, hogy „szükséges az embernek az ember”, s mert paradox módon épp ezért az embernek csak a magányosság lehet a sorsa. „Titkos hallgatásra szoktatott nyelvem arra a kedves fecsegésre, arra az üres hangverésre, melyet mint tulajdonságát a kellemetes társalkodásnak kíván tőlünk a nagy világ, hiába! csak nem tud indulni... Mintha be volnék szorítva, úgy érzem magam!”

Ez szentimentalizmus. De meggyőző példája, hogy mi a különbség az olvasmányok ihlette irodalom és a legbensőbb élményből életre kelt mű között. Szentimentalizmus ihlette Kayser udvari tanácsos ponyváját, az *Adolph's Briefet* és más száz hasonló divatos szöveget, de szentimentalizmussal telített a Kármán Fannija, sőt egész életműve is. S Fanni szentimentalizmusa az értelmek kultuszában kétségtelenül szintén rokona Petrarca „dolenit voluptas”-ának, s Fanni, akárcsak a rejtett fájdalmak nagy magyar tudósának, Arany Jánosnak a hőse,

„nem tud erőt venni, nem is akar búján”.

Vannak bánatok, amiknek elvesztése után nem maradna miért élni.

A *Fanni hagyományaiban* megnyilvánuló érzelmes érzékenység egy töről fakadt nemcsak a középkori Abélard és Héloise, de Rousseau új Héloise-ának édes kínjaival is. Vannak benne motívumok, melyek nem idegenek Jean Paul négy szűk fal közé visszahúzódó, kissé hálósipkás filiszteri idilljeinek, valamint Dayka Gábor és Ányos Pál tüdőbeteg epekedő lírizmusától sem. De van benne valami, ami egyikben sincs, ami kizárólagosan Kármán Józsefé.

Mint Dosztojevszkij nagy lázadójának egy kis fiú mártíriuma, a jóvátehetetlen gyermekkönyvek a bizonyítéka annak, hogy isten és ez az ő világrendje emberileg, erkölcsileg abszurd és elfogadhatatlan, Kármán egy fiatal nő sorsa révén demonstrálja a magyar világ abszurd voltát, a maga viszonyát a süket és brutális magyar feudális patriarkalizmushoz. Fanni elomló lágsága szolgál neki médiumul, de általa az írónak olyan természetű individualizmusa, elégedetlensége és követeléseai jutnak közvetett kifejezésre, amik az akkori patriarkális magyar világban hallatlanul merészek.

A kármáni szentimentalizmus éppoly kevésbé „nőies”, mint volt Goethe Wertheréé, sőt — épp a még reménytelenebbül elmaradott magyar körülmények következtében — a wertheri „általános emberin” túl tudatosan aktuális társadalmi, politikai és kultúrpolitikai irányzatossággal van telítve. Kármán szentimentalizmusa „férfiasan” aktív, az emberi individualitás — az emberi, a férfi és a nő individualitásának a jogát követeli a patriarkális merev intézményesség ellenében. S teszi ezt abban az országban, ahol, mint ahogy már más összefüggésben idéztem, Hont vármegye nemes urai II. József császárhoz intézett feliratukban azzal a naívan brutális indokolással követelték, hogy a latin nyelv

maradjon meg hivatalos államnyelvnek, hogy Magyarországon a latin nyelv tudása és használata különbözteti meg az úriember társadalmi kiváltságát és a férfinem rangját az emberi jogokra méltatlan „plebs”-től és — a nőktől. S Marczali Henrik, a történetíró is tanú rá, hogy Hont vármegye felirata az egész nemesség uralkodó követelményének adott csak hangot, minden magyarországi vármegye urainak nézetét, magától értetődő, természetes igazságát fejezte ki, amikor még a nemes úrak feleségét és lányait is azonosította a plebsszel, illetőleg azzal az alárendeltségi viszonytal, melyben a plebs áll a nemzettel, a magyar úrral szemben.

... Tudod, mely hallatlan jelenség e tájon kettőnek tiszta szerelme, tudod, mely tele vannak elítéléssel azok eránt, a kik szeretnek, mert a szerelem nálok vad tűz — és a házasság haszonvadászó alkú... képzelj innen atyám felindulását!... Egyedül voltam szobámban, hová ebéd után bejött...

....

He — hallottam szép híred... Nézd el őtet. Alamusz macska. nagyot ugrik, egeret fog... Azt tudtam, hogy vizet sem tudsz zavarni... Szerelmeskedni! Várj rá! — Szedd össze magad, mert velem eljössz.

A mint parancsolja uram atyám.

Úgyis — itt nekem nem maradsz... Hát mi ember már ő? Ingyen-élő, kóborló, se kenyere, se háza... Már abból mi lesz... Azt se tudja az ember micsoda, kicsoda? — Ej virgás neki, nem szertő...

Nem oly alacsony ő, mint gondolja uram atyám!

No — s hadd halljuk hát? Hol fekszik a jószága? neme? hát hol a familiája? Nem hallottom én se hírét, se nyomát... Nem oly alacsony? hát, mi hát, micsoda tisztséget visel... Nekem nem maradsz egy szempillantásig is... Készülj!

Reám csapta az ajtót és én... oh, barátném! elfogyott a köny szemeimből... az csak az apró bajok enyhítése, az iszonyú gyötremnek az a boldogsága sincs, hogy sírni tudna... Szívem összeszorult, és mozdulatlaná lett”.

Riedl Frigyes szellemes megállapítása szerint „a rokokó-ideji szentimentális társaság érzékeny tagjai a sírást társadalmi multság gyanánt üzték, mint mi manapság a tarokkot”.

Kármánnak azonban a könny a hadüzenet egyik formája. Igaz, a könny áztatta illatos zsebkendők divatjának külső nyomai nem tűntek el Kármán művéből sem.

„Egy ifjú! oh — milyen ifjú! — háttal az ablakhoz támaszkodott, két karját összekapcsolta és gondolatokba merült. Tévelygett tekintetem, mindenfelé nézett, tántorgott és újra — hatalmasan minden erőn felül visszarántódott hozzá — a hasonlíthatatlanhoz”.

A *Fanni hagyományainak* ez a „hasonlíthatatlan” ifjúja valójában hihetetlenül hasonlít, sőt szakasztott mása nemcsak a XVIII., hanem a következő század világirodalmának számtalan „érdekes” s föltétlenül, kivétel nélkül sápadt figurájának, sőt költőik pózának is — Rousseau-tól Wertherig, Byrontól Puskinig és Lermontovtól egész az Etelka-dalok

Pevőfijéig.* „Melyjén karjait összekapcsolva, lefüggesztett szemmel, mint egy márvány-oszlop” — ez szinte, költők és hőseik számára Európa-szerte illemszabály. Egyidőben mintha összebeszéltek volna, így állnak modell az utókornak valamennyien Londonban és Párizsban, Szent-Pétervárott és a pesti Beleznay-szalomban.

Kármánnak azonban a halvány arcú hasonlíthatatlan ifjú csak színpadi kellék, ürügy, Fanni az, aki a központi figura, de ő is csak úgy, mint Kármán világhoz való viszonyának és koncepcióinak a passzív exponense. Apa és lánya fent idézett párbeszédében csak az apa az, aki a tehetetlen, a szokványos úrilánytól csak belül elütő Fannival szemben kifejti a maga felfogását. Kármán igen okosan nem adja a maga nézeteit Fanni ajkára, de az olvasó az, akinek a Kármán fejével kell az egyoldalú párbeszéd közben gondolkodnia és ítélnie.**

Amikor Kármán módszerét meghatározott vonatkozásban az elébb kapcsolatba hoztam az Ivan Karamazovéval, nem azért tettem, mintha a legáldatlanabb viszonyok közt indult és elpusztult ifjú magyar Don Quijote-ot a XIX. század leghatalmasabb költő-látnokával akartam volna egysorba állítani. Egyben azonban ez a póruljárt ifjú magyar költő, aki egyben nemzetnevelő, kultúrpolitikus és publicista is és aki érzi, hogy sietnie kell minél hamarabb mindent kimondania, egyben Kármán fölötte áll ama legnagyobbak: a félreérthetelenségben és nem a mondanivalók mélységének a rovására. A szentimentális Kármánnál se faji, se nemzeti, se rendi, se felekezeti, semmiféle mitikus előítélet egyetlen egy esetben sem homályosítja el a ratió világosságát. Az ő szövegeiben egyetlen olyan atavisztikus, félreértésre valóssággal invitáló sötét szó se fordul elő, mint amilyent Dosztojevszkij ad például az ő álomlovagjának, Aljosának az ajkára. Az egyébként beszédes Aljosa, aki nemcsak az evangéliumokat, de a korabeli filozófusoknak is meglehetősen ismeri, a cári Oroszország pogrom-atmoszférájából felmeredő, a gimnazista Kolja által hozzáintézett kérdésre, hogy igaz-e, hogy a zsidók az ő húsvétjüket keresztény gyerekek vére ontásával ünneplik meg, lakonikusan és szószerint csak annyit felel: — Nem tudom.

*„Áltam sirhalma mellett
Keresztbefont kezekkel
Mozdulatlan szoborként
A dombra szögzött szemmel.”

**Az Ignótus Pál és József Attila szerkesztésében Budapesten 1936-ban indult kivételesen bátor és gazdag folyóiratban, a Szép Szóban Hevesi András közölt ragyogó tanulmányt Kármán Józsefről, tudtommal az egyetlent és elsőt, mely kellőképpen méltatja Kármán József „csodáját”. De még Hevesi András is, talán polemikus céllal, különválasztja a Fanni hagyományait az esszéista Kármán nagyságától.

„Kármán... vonakodás nélkül átengedte magát az akkori divat érzelmi közhelyeknek, amely fölött toronymagasságban állt a szelleme és ízlése... meg akarta mutatni, hogy ezt is tudja; kicsiben ugyanazt művelte, mint Wilde, amikor rémdrámákat írt. Legalábbis ez az egyetlen magyarázata annak, hogy Fanni és A nemzet csinosodása című esszé ugyanattól az embertől származik... A két mű szelleme és szándéka oly groteszkül ellenkezik egymással... Kármán aligha szánta egyébnek, mint lapptölteléknek... „A nemzet csinosodása” ellenben remekmű, a legjobb magyar esszéik közé tartozik.”

Az ifjú magyar, a még nemlétező magyar civilizáció szerelmes lovagja, Kármán úgy érzi, hogy neki mindent *tudnia* kell. Felelősnek tudja magát mindenki tudatlanságáért s *A módi* című franciás könyvedséggel írt szatirikus csevegésbe is ilyen mondatot sző bele: „szívsebhető gondolat az: hogy az ember szolgáljon az embernek!” A mondat elűt a könnyed szatírától, hisz csak két szobaleányról van szó, akik egy pesti dáma haja fodorgatásával foglalkoznak, s ahelyett, hogy a dámán nevetnének, ez is alkalommá válik, még ez alkalommal is az író *m i n d e n t* meg akar mondani. S ugyanebben a nagy dámát majmoló pesti hölgy ellen irányuló polgári szatírában, Kármán még egy, igen fontos momentumban a művészi hatás és a műfaj rováására egyszerre elkomolyodik, és akarata ellenére a nevetségessé teendő dámának ad igazat. A beszélgetésnek ez a része így hangzik:

„ÉN. Csak francia könyveket szokott olvasni a tek. asszony?

ASSZ. Néha unalomból németet is.

ÉN. És magyart?

ASSZ. (a tükörből szemét kivévén, reám néz csudálkozva) Mit?

Ha! ha! ha! Igen! Hiszen magyarul imádkozom. Van úgy tetszik az úrnak Rózsás-Kerte vagy Arany-Csészéje.

ÉN. De valósággal mulatni nem szokta magát a t. asszony magyar könyvekkel?

ASSZ. Hoyg ne az istenért! már feltettem magamban, hogy egész bibliothecát veszek maholnap magamnak. Az egész költségem se lesz több harminc egész krajcárnál. Mert Argyirus, Kádár, Világi új énekek, mind össze sem kerülnek többbe. Nem tudom-e jól a magyar literaturát? Biz isten megszerzem! Ha, ha! ha!”

Az antiiozefinus, hazafias irodalomban akkoriban ezt a beszélgetést egy filippika követte volna a nemzeti érzelmeket megvető, idegent majmoló, hűtlen honleányok ellen. Kármán kommentárja, mellyel a párbeszédet félbeszakítja, egész más:

„Többet, amit ítélok, nem mondok, mert sok igaz volt benne. És az igazságot csak kevesen szenvedik!”

De nem azzal kezdtem-e ezt a fejezetet, hogy a Kármán nagy tanulmányáról, *A nemzet tsinosodásáról*, a talán mindmáig legmerészebb, legszabadabb szellemű magyar esszéről lesz szó? — kérdezhetné az olvasó. Ez azonban Kármán életművének a legfőbb jellegzetessége: egyetlen egész, és semmit belőle méltóképpen értékelni nem lehetséges, hogyha nem összefüggő egészként, mint *A nemzet tsinosodása* című tanulmányának előkészítését, a benne tömören felsorakoztatott gondolatok változtatát, kidolgozását és bizonyítékait látjuk. Minden sora erre a tanulmányra alludál. Az igénytelen, *A módi* című karcolat éppúgy, mint az epigramma *Józsefre, a ki a csehországi éhségnél könynyezett*

„József, egy király, sír:
Hódolj neki világ! méltó ha veled bír,
Mert sírni tud”

a *Fanni hagyományai* éppúgy, mint *Egy új házas levelei barátjához*, a *Mesék* nem kevésbé, mint a *Petrarca remetesége* és mindenekelőtt ahol már meg van adva a végleges irány: az *Uránia Bé-vezetője*. Soha még író nem maradt inkább hű az eredeti, páratlan igényrel megformulázott előzetes programjához.

Szerb Antalnak nincs igaza, amikor úgy véli, hogy Kármán „előbb-utóbb ellentétbe került volna Kazinczyval, ha életben marad, azért mert” — ellentétben Kazinczyval, aki mindenekelőtt a nagy nyugati remekművek jó fordításától remélte egy európai színvonalon álló magyar kultúra megszületését, Kármán szerint — „az eredeti művek többet érnek a fordításnál és a magyar irodalomnak csak eredeti művek által sikerül majd közönséget teremteni”.

Kármán álláspontját helyesen jellemzi Szerb Antal, de figyelmen kívül hagyja, hogy Kazinczy nem állt meg a kufsteini rabsága előtt kifejtett magyar kultúrkonceptiójánál. S nekem úgy tűnik fel, hogy része van ebben Kármánnak is. Van Kazinczynak egy 1808. január 21-én keltezett, Fáy Andrásnak írt levele, mely *A nemzet tsinosodásból* való idézetnek, vagy mindenesetre legalábbis úgy hat, mintha a tizenhárom évvel azelőtt szinte észrevétlenül eltűnt Kármánnak a szelleme dik-tálta volna:

„Mert literatúránknak abban van legnagyobb fogyatkozása ,hogy Originális darabjaink, mellyek méltók volnának a követésre, alig vannak, és még azok is a melyek origonálisoknak látszanak, mind idegen darabok követése. (Ez vala sok ideig a' Német literatura' fogyatkozása is.) Maradjon Uram Öcsém ezen az úton, 's ne szédítse-el magát a' mi míveink által... Öntse tulajdon érzéseit hangokba, a' nélkül, hogy azt tekingetné, hogy az közzé illenek-e a' Külföld' Éneklőjinek versei közzé.”

Kazinczy, aki mindeddig „szerencsétlen igyekezett” minősítette a törekvést, hogy „szép originálokat készítsünk”, s a hazai irodalom megszületését elsősorban „a nálunknál szerencsésebb nemzetek remekjeinek” minél számosabb fordításától várta, Kazinczy már rab volt, amikor *A nemzet tsinosodása* az *Uránia* utolsó számában napvilágot látott. Hogy ő, a nagy irodalomszervező, rabságából szabadulva, minden, idő-közben nyomtatott magyar szót gondosan elolvasott, s hogy nem kerülhetette el figyelmét az a Kármán sem, akinek első megjelenése mindjárt vágyat ébresztett benne, hogy „szabadjon majd” melléállnia — ez aligha lehet kétséges.

A Fáy Andrásnak írt levele a fordító világpolgár irodalmi koncepcióinak újabb fejlődési foka, radikális, de következetes fordulat, való-sággal palinódia, Kármán József egyszerű igazának utólagos elismerése: nincs és nem lehet európai színvonalú magyar irodalom európai kultúrájú magyarok eredeti magyar művei nélkül. Ebben a szellemben óvta Fáy Andrást „a mi míveink” kísértésétől éppúgy, mint az igye-

kezettől, hogy hasonlítson a külföldi irodalom mintaképeihez. „Nem szeretem a vad bajuszú régi embereinket, de a külső kaptára vert emberkéket sem” — ez az, amit irodalmi programként, és *A nemzet tsinosodása* szellemében, a Fáy András-hoz intézett levél a maga tanácsaival kifejez. Ugyanazt, amit ma is még eleven kultúrforradalmi hangsúllyal Kármán József „szíve teljességéből írt”, máig sem időszerűtlen nagy végrendelete, *A nemzet tsinosodása* a magyar irodalom munkásainak mindmáig kevés eredménnyel kötött a szívére.

Mert mondott-e addig és azután is valaki valaha is olyan „hazafiatlan” kemény igazságokat, merészelt-e addig és azután is valaki úgy fittyet hányni a nemzeti hiúság érzékenységének és a megalomániás magasabbrendűség dédelgetett magyar babonájának, mint Kármán József? Neki volt mersze hozzá, hogy megállapítsa:

„Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket. Ezek, akik felhágnak a tanítószékre, felemelik szavokat, hogy oktassanak!... oh! mely illetlen ezeknek szájukban a hízelkedés. — Ez az alázatos supplicatioja az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja azt a díszes hivatalt, melyet magára vállalt.”

Igy kezdődik a nagy tanulmány, figyelmeztetéssel, hogy írni etikai felelősséget jelent, etikai hivatást. S nyomban a megállapítás arról, hogy a magyar írók „ártalmas szédítést” űznek.

„Zeng az egész haza környéke literatúránk divatjáról. Nincs vége se hossza az öröm-ujjongatásoknak tudományaink felderült egéről, a világosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatura s tudományok szerencsés megérkezéséről.”

S a kritikus megállapítás után az egyre élesebb szavakkal következő megbélyegzés:

„Az élesen látó szemlélő boszorkodik ezen sarcasmuson, melyet alattomos gonoszsággal időnkre készítenek ezek a tudós parasytusok, és a legjobb szándék, melyet ezen tömjénezések mellett gondolhat, csak az, hogy ezen dicséretet által reá vegyék a nemzetet azoknak megérdemlésére.

„Ártalmas ez a szédítés. A dicséret csiklandozása ámitó Syrén. Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhítheti velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentéseit is elhiszi. A magaszeretet erőt vesz ott, a hol önnön belső titkos ítéletünket sok csalfa száj vissza-hangoztatja.

„Nem érzi felséges voltát annak a polcznak, melyre méltó az igaz literátor, a ki elég szemtelen két ország hallatára csapodárkodni. Igaz és egyenes légyen, a ki felveszi pennáját. Minden mellékes tekintetek elolvadnak annak mellében, a kiből feltámad az érdekes és valóságos szerzőnek melege. A ki ezt a kenetet nem érzi magában, ne nyúljon mosdatlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz. Mérész legyjen — víjjon meg bátran a tudatlansággal és az erőszakkal; hagyja az örökkévaló „úgy van! igenis” mondást a tányérnyaló sycophantáknak. — Sisegjenek bár a kígyók és köpködjék fekete mérgeiket, huhogjanak a setétség madarai, károgjanak a varjak és körülte ordítsanak a hold felé az éjfeli ebek, — ő szóljon igazat vagy — hallgasson.”

Az ifjú nagy hitvalló

„Minden nagyra született író egy Sándor,
aki világokat szeretne hódolni és sír, hogy
a holdba fel nem viheti győzelmes zászlóit.”
Kármán

Eleddig a feudális Magyarországon a „szépiró”, a poéta afféle mu-
lattatónak vagy legjobb esetben tudósnak számított, de az író erkölcsi
kötelezettségéről, az írói hivatás erkölcsi méltóságáról és nagyságáról.
a nonkonformizmusnak mint alapvető követelménynek a felismeréséről,
arról hogy a költőnek elsősorban önmagához kell hűnek lennie, mert
enélkül nem lehet hű a hivatásához, a hazug költőnek, a nem igazinak
ez a kiátkozása Kármán József a magyar irodalomban ismeretlen volt.
Csokonai csak felsóhajt, hogy „az is bolond aki poéta lesz Magyarorszá-
gon”, de Kármán azt követeli, hogy hős legyen, aki vállalja az író felada-
tát ebben az országban. Ez a prófétikusan szenvedélyes hang csak ötven
évvel később és nem meggyőzőbben, nem igazibb szenvedéllyel hang-
zik fel Petőfi *A XIX. század költői* című versében:

„Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetéséhez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz...

— — — — —
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!

Vannak hamis próféták, akik
Azt hirdetik nagy gonoszan,
Hogy már megállhatunk, mert itten
Az ígéretnek földje van,

Hazugság, szemtelen hazugság...”

Petőfi is huszonöt éves, mikor ezt a verset írja, mint Kármán, aki „a
nemzet tsinosodásáról” szólva formulázza meg a maga credóját a ma-
gyar író hivatásáról. Petőfi politikai programverset ír a XIX. század köl-
tőihez, általában a költőkhöz, Kármán pedig — és ezért költőibb az ő
prózája, mint Petőfi verse — ebben az esetben konkrétan a magyar
múlt és a magyar jelen ál-poétáival állítja szembe a maga „élesen látó
szemlélő”-jét, az igaz literátort”. S mintegy bizonyítja a maga pél-
dáján azt, amit ő maga idéz, de Sacy-tól:

*On peut faire des Vers sans Poésie, et être tout poétique sans faire
des Vers.”*

És úgy hat, mint egy szellemi önportré:

„... a tűz az igaz költők esmértető bélyege. Nem a kiszabdalt mér-
ték, nem a lebékózott rythmus, nem a megszámlált hang tesz a poétát.
A mérész képek, az eleven költés, az ábrázatok különbélesége és szép-
sége, az az enthusiasmus, tűz, sebes rohanás és erő és az a nem tudom
mi a szókban és gondolatokban, a melyek csak önként ajándékozhat a
természet. Lehet írni verset poésis nélkül és poéta lehetsz verselés
nélkül.”

A tanulmány „a nemzet tsinosodásáról” is ennek a bizonyítéka.

Közbevetőleg, de semmiképp sem melleleg, szeretnék nyomatékosan figyelmeztetni a sok hamis elméletre, többek közt az irodalmi fejlődés, illetve a fokozatos fejlődés elkerülhetetlenségének elméletére szembeeszköken rácafoló tényre: az alig huszonöt éves Kármán tanulmányát ma olvasva, az ember el-elfelejti, hogy az több mint másfél századdal ezelőtt íródott. Ezt nem a tartalmára gondolva mondom — noha kétségtelen, hogy az fájdalmasan időszerű még ma is, amikor még egyébként igen haladó szellemű magyar írástudóknál is fel-felbukkan a Kármán megbélyegezte magyar, ősi magyar betegség: a nemzeti kényeztetés, vagy épp faji-nemzeti dicsekvés és öntömjenezés ma is kísértő, groteszkül haza-hazajáró lelke.

Ez ellen a kísértet ellen vívott harcában Kármán a maga korában se állt egész egyedül.

Ami miatt azonban az embernek minduntalan emlékeztetnie kell magát arra, hogy „a nemzet tsinosodásáról” szóló tanulmány több mint másfél száz évvel ezelőtt és az alig 15.000 lakost számláló sváb Pesten íródott, az a megmagyarázhatatlanul és legjobb értelemben modern, leleményes, franciásan világos magyar nyelve. A kifejezéseknek spontán és könnyed bősége, mondatai kötésének természetesen lüktető, pillanatra se akadozó, hajlékony simasága úgy hat, mintha az író tollából fáradtság és keresés nélkül szinte magától ömlött volna ez a ragyogóan elegáns próza. Meglepő, mélyre világító, először hallott új szavak és mégis első hallásra is tüstént precíz képzettársításokat ébresztő, a dolgok velejét feltáró, r á i s m e r t e t ő és felvillanyozó t á r s a l g á s i nyelv. Mintha a magyar irodalomról szólva nem ugyanebben a században fakadt volna ki Bessenyei, hogy „profánus íróink még nem is voltak”, s mintha nem ugyanerről a magyar irodalmi nyelvről állapította volna meg a másik nagy kortárs, Kazinczy, hogy ez a nyelv „készületlen”, szókincsük „szűk, szegény”, és hogy stilsztikánk, a magyar irodalmi stílus „feszés, ügyetlen” — Kármán lírai, színes, fesztelen és egyben szigorúan fegyelmezett értekező magyar prózája úgy hat, mintha nem a lomha egyetlen „nagy faluban”, hanem távol, messze, igen messze a „mezei élettől”, messze a papi szószéktől és a lakmározó nemesi kúriáktól s a táblabírák pipafüstjétől, messze a helytartótanács hivatalnokainak nehéz járású, cikornyás magyar nyelvétől, százados hagyományokra visszatekintő intellektuális szalonok légkörében, egy nem létező magyar Párizsban csiszolódott volna.

Természetesen ebben az esetben is megengedhetlen valamiféle, a gondolati tartalmaktól és intenzitástól független, külön nyelvalkotó képességet, holmi elvont, önmagából táplálkozó nyelvi zsenialitást emlegetni, ahogy azt az olyan minden irodalmi érzék híján levő irodalomtörténészek tették, mint Beöthy Zsolt és Pintér Jenő. Ők „a nemzet tsinosodásáról” szóló tanulmány mellett süketen és vakon mentek el, de megdicsérték „az élvhajhász fiatalembert” (Pintér) mint „kitűnő stilsztát” (Beöthy), vagy mint „igen jó stilsztát” (Pintér), és pedig „egyszerű, kifejező, sőt jellemző prózája” miatt (Pintér), bár úgy vélték, hogy „eszméje nincsen sok...” (Pintér).

Kármán százötven évvel az irodalomtörténészek előtt, akkor, ami-

kor még az egész magyar irodalmi közvélemény, még az olyan legnagyobbak is, mint Bessenyei vagy Kazinczy, a magyar irodalom alapvető kérdésének a nyelv megújódását, a nyelvreformot tekintik, sokkal tisztábban látja a kultúrpolitikai feladatot, mint kortársai és e késői irodalomtörténészek. Kármán tudja s meg is írja, de mint a példa mutatja, a Beöthyek és Pintérek számára hiába írta meg, hogy amit ők jó stilisztának, igen jónak vagy kitűnőnek neveznek, az fantom, mert — pontosan így írja Kármán:

„A nyelv nem tudomány, a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudománynak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre”.

Vagyis annak, akinek „eszméje nincsen sok . . .”, lehet nagyon szorgalmas, de nem lehet a legnagyobb nyelvtudás eredményeképp sem nyelvművész, igen jó vagy kitűnő stiliszt. Csak egy új emberi szenzibilitás, csak egy mélyebb esztétikai és gondolati művelődés teremthet egy finomabb, újabb, érzékenyebb, kifejezésre képesebb, kifejezésre kényserítettebb nyelvet.

„. . . a nemzeti literatúrában félrevezető ösvényeken járunk.” Nem tagadja, hogy „szent, áldott és jó dolog a nyelven magán dolgozni”, ám hozzáteszi, hogy ez nem elég. „Egyező lépéssel jár a nyelv a tudományokkal. Öszvességgel kell mindkettőt művelni. A szó magában semmi; hamis pénz, melynek folyása változó, és belső becse nem magában van. Ne szót vegyünk az üllő alá, ne szót kovácsoljunk, — dolgot, ne héjt, velőt, ne formát, de valóságot.”

A pálosrendi szerzetes, az antijozefinista Ányos Pál, buzdító elme-futtatásaiban — *Gondolatok a magyar viseletről* — úgy találja, hogy a magyar életfeltételek európaiasításának, egy újkori Magyarországnak követelménye végveszedelemmel fenyegető csábítás; attól tart, hogy „a pallérozódásnak gyönyörű színe alatt elvész a haza; a nemzetség más nemzetséggé változik.” Ez az aggodalom, ez a hazafias civilizáció-ellenesség határozza meg Gvadányitól Dugonicsig, a kultúraellenes sovinszta *Mondolatig* — és azon túl is — a magyar antijozefinisták és anti-Kazinczyánusok „népi” irodalmi stílusát.

Kármán nyelvének kivételes eleven maisága érzelmi és intellektuális életének felszabadult egyéni intenzitásából, abból következik, amit ő nagyszerű szóval „öngondolkodás”-nak nevez, belső magatartásából a korabeli magyar valósággal szemben, abból következik, hogy öngondolkodó, —talán első — urbánus európai magyar alkotó művész, és egyben mint ilyen „a mezei magyar életnek” mindmáig legmerészebb bírálója.

Innen kell kiindulni. Minden, amit írt és akart, és minden, amit mint elviselhetetlent támadott, ebből következik. Ebből következik az is, hogyan kellett írnia. Nem érhetette be azzal, hogy „szépíró” legyen, hanem „az időnek és századnak kedvét kísérve”, neki, „kedves írójának”, Goethének, Shakespeare-nek és a nagy francia enciklopédisták és az angol empirista filozófusok tanítványának és elbűvöltjének egész lényével és minden intellektuális szenvedélyével polemikussá kellett lennie, harcba kellett indulnia a magyar feudális és öntömjenező, nemzetieskedő kultúraellenes inercia ellen. Ahelyett, hogy isteni Platonját követve az ideák világában építhetett volna egy új művészi valóságot.

az akadályozott, a kívülről lehetetlenné tett művész keserűségével a fojtogató magyar valósággal kellett birokra kelnie.

Talán utálta a polémiát, s talán épp azért lett oly káprázatos polemikus.

Ha rajtunk állna, hogy milyen hatalmas, hogy kik ellen kell harcba szállnunk! Ha mi magunk választhatnánk ellenfeleinket, akkor nem volna minden nagy polémia egyszerre fájdalmas és szatirikus, nosztalgikus és dühösen panaszos, vádló és önemésztő, epésen támadó és ihletetten lírikus lázadás nemcsak az ellenfél, hanem maga a polémia kényszere, személyes sorsunk ellen is.

„Nagy és emberinél feljebb való érdem az, a mely magányosan mint a magas cserfa a széles téren, felségesen mint a sugár köszirt a tenger közepében tud állani. Ritka érdem az, a mely a maga becsében beborítva, csupán magában találja jutalmát. Democrit Abderában — nem mindennapi jelenés... Nagy, de igen ritka az a tudós, a mely mint a filemile magános völgybe rejtezzon és a hallgatók elől elfusson, hogy a torka vérzéséig énekeljen.

„Ellankad a legtörekedőbb és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák. A hol a hang varázsló édességét nem érzik, az akaratos mesterség visszavonja magát és vagy a pusztá hasadékokban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy, a mi a legfájdalmasabb, rejtekbe' sóhajt. És egy ily sóhajtás, higyjétek el, égre kiáltó...

„A mi telekjeinken vegetáló, címmel és cím nélkül való földművelők nem érzik becsét az ily érdemnek... Igaz az, hogy a lélek szükségéi mindig a második rangba tevődnek, mert nem oly erősek, mint a testé. A hol a mindennapi kenyér, a házi szükség, a háznép élelme egy-néhány quadratölnyi földből pótoltatik, ott nem marad sem idő, sem tehetség a múzsák szállásfogadására...

„Nyitva áll a becsület útja a mérésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei; és nem méltóbb-e hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak, a mik: nemzetes betyárok.

„... a mezei élet nagy részben a tudományok terjesztésében akadály... az elzárkózás a világtól, elzár a gondolkodástól is. Az a kis darab föld, a melyen lakik a mezei ember, az ő egész horizontja. Nem tudja, mi történik faluján kívül... Minden figyelmetessége abban az egy ujnyi peripheriában szorul, a melyen született és a melyben él... Sokaknak szólásformájokat, ha megmagyarázthatnánk velök, az alatt: az egész világ, meg fogjuk látni, hogy nem értenek egyebet, hanem leg-feljebb a vármegyét, a melyben élnek.

„Sivatag üresség uralkodik az ily fejekben. A gondolatok kiapadnak az ily koponyákban, melyeket az aszály megcsapott, vagy stagnálnak, mint a mocsárban a poshadt víz... A tehetségek halva fekszenek. Meggátolja a henye és vad életmódjok azoknak kifejlődésüket. Nincs alkalmatosság, mely csomójából kioldozza, nincs indító ok, mely mozgásba hozza, nincs fermentum, mely azokat felforralja.

„Balítéletek, tudatlanság és vakság ezeknek következtései. Vénaszszonyi mivek, mint a régiség hagyományai, ájtatos hiedellellemel hír-

dettetnek és terjesztetnek... A falusi élet melengeti a magunk szeretetét és elkényeztet bennünket. Midőn valaki mindig egyedül beszél és senki ellene nem szól, elhiszi végre, hogy mindig okosan beszél és hogy ellene nem is lehetne szólni. A ki háza népe által minden szavát mint oraculumot látja tisztelgetni, könnyen elhitheti magával, hogy oraculum. Mivel egynehány béréseket és gyáva szántóvetőket el tud igazítani, azt véli, hogy Montesquieu és Calonne hozzá csak árnyékok.”

Magyar nemzedékek legjobbjai visszhangozzák mind e mai napig Kármán József megállapításait. Az elmaradt provincializmusnak ez az országos szellemtelensége az, amely ellen legjobb magyarok vívták az önpusztító harcot. Ez az a „nemzeti genius”, melytől a melleniumi évek „hazafias lángolásában” — szerencsétlen Péterfy Jenő szarkasztikus szavával —, „szinte nemzeti színűek lettünk az örömtől”. Ez az a „romlatlan nemzeti genius”, mellyel Péterfy szerint „egy természettudósunk Tisza-Abád-Szalókon egy jóízű paraszt-beszélgetés leplében találkozott”, ez az a híres „nemzeti genius”, melyet „inkább nem találtak, mint találtak”, s melynek nevében a XX. század küszöbén is még „magyar nemzeti tudományosságot” követeltek a szellemi nemzeti analfabéták, akik, mint Péterfy írja, „szellemi védvám-rendszert szeretnének felállítani, hogy kívülről be ne hatoljon semmi, s a nemzeti genius szűzen fejlődhessek a tudományokban, mint hajdanában a dohány Verpeleten”.

Kármán diagnózisa könyörtelen. „A dagályos felfuvakodottság”, „a negédes maga megbízás” okát is keresi és abban találja meg, amit a „nemzetes betyárok” provinciális, mezei életének, a „magányos, félre való élet”-nek nevez.

„Az animális élet, mely a mezei élettel összepárosodott, elállja a tudományok sugárinak behatását. A vastag orgánumok, sűrű vér és nehéz képzelő elme álmosná és tunyává tesznek. Lágy-melegség vagy inkább hidegség, megmerevedett indolentia, érzéketlenség önti ki elalélást hozó ópiumát. Nincs oly tárgy, a mely erős benyomást szerezzen ezen lethargiában szenvedőkre. Az értelem, ez a másként munkás értelem műve megakad. Kétkelkedni, vizsgálódni, fontolni, tanulni kell annak, ki meg akar világosodni.”

A nagy tanulmánynak, *A nemzet tsinosodásának*, Kármán testamentumának és búcsúszavának egyik legmélyebb alapigazsága az érzelmi és az intellektuális egyéni differenciáltság egymástól való elválaszthatatlansága. Nem hisz a természet vadvirágaiban, túlnőtt a rousseau-i dolgok együgyűség hitén. Kiművelt elme nélkül nincs szépség és nincs fogékony érzelmesség:

„Durva héj borítja be a szívet, a hol az értelem erői tompa me-revedésben fekszenek. Azok az apró és alig érezhető, de mégis oly ékes, oly édes érzései a szívnek nem rezegtetik azt meg. A szépnek érzése nála idegen érzés. Vad bacchanáliák és thraciai dühösködések csak elég hat-hatóságok, hogy azt aphátiából felverjék... A széptudományok elfutnak az ily vídékéről, a hol az erdők s hegyek hiába kékellemek, a csergetegek hiába hívogatnak az édes ábrándozásra, a mezők hiába terítik ki gazdag zománcaikat...”

Azok ellenében, akik a II. József idejében, a nemzeti ellenállás jegyében hangoskodó magyar irodalmat örömujjongva „a nemzeti nyelv, literatura s tudományok szerencsés megérkezése”-ként ünneplik, az ő megállapítása az, hogy kulturális síkon — semmi se történt. „Egy kis zsi-bongás, egy kis felforrás az egész dolog summája!” S Kármán egyenrangú barátja és munkatársa, Csokonai Vitéz Mihály talán Kármán megállapítására is emlékezve, két évvel annak a halála után, ugyanezt írja gróf Koháry Ferencnek:

„Az olvasás nemzetünkben újra hűlni kezd; az új könyvek száma is minden esztendőben kevesbedik; oda amaz elevenség, a mely csak 1790. táján is úgy lelkesített bennünket; eltűnt, elrepült s egész nemzetünk haldokló zsi-bbadásba vesztegel.” (Komárom, 1797. november 8.)

Kármán azonban, akit kortársai közül halála után csak az egyetlen Csokonai emleget, a mezei életformában megrekedett, „a szép érzéstől idegen” hazában „a haldokló zsi-bbadásban veszteglő” sötétségen kívül még egy veszedelmet fedez fel: „a tiszta ostobaságnál is veszedelmesebb” félművelteket, csak „féltudósságot” tud felfedezni. Ezek a féltudósok azok, akiket mai nyelven mi dogmatikusoknak nevezünk: „el-tikkadt az öngondolkodás ereje nálok. Nem merik felemelni magokat — és gondolkozni... A mások tekintete és felsőbbsege az a rabszj, mely őket orroknál fogva hurcolja... Így követ sokszor egy egész tájék egy középszerű embert, mint a gyáva juhok a bakot. Egyiptomi setétség borítja az ily rablelkeket... Mind a csupa tudatlan, mind a féltudós anynyival veszedelmesebbek, hogy makacsan megmaradnak setétségökben és hogy ezt a setétséget kedvelik mint a bagoly az éjjelt... Életét oda adja az ilyen magával elhíttett ágazataiért. Mozdulhatatlan állítási-ban, mert azokat csak más után hiszi... Átalkodva bedugja fülét minden más jobb és igazabb ítélet előtt. Legördül szívéből minden ok, minden jobb esméret, mert az ok által nem vezéreltetik.”

Kármán nem fogadja el a kultúra jeleként, hogy a féltudósok egyik fajtája a törekvésben, „hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk”, azt akarják, hogy „enyelgők, aprólékosak és gyermekeskedők” legyünk, és elborítják hazánkat „versek és versecskék özönével”.

Kármán, aki az *Uránia Bé-vezetőjében* már megírta, hogy „az iz-lés a jó erkölcsök szülő anyja”, csak következetes, mikor csúfolódik azokon, akik magyar irodalommal és magyar irodalmi étellel tévesztik össze „a hazánkat elborító versek és versecskék özönét”. Hogy ne tévesztessék össze ez az ő állásfoglalása azzal a felvilágosult racionaliz-mussal, mely az egész embertől, az ember érzelmi és esztétikai szükségleteitől az ész nevében elvonatkoztatott, emlékeztetni kell arra, hogy a „versek és versecskék özöne” ellen Kármán épp a „szelid tudomá-nyok”-ból, épp érzelmi és esztétikai követelésekből, „a felséges és ér-demes költők” szeretetéből kiindulva suhogtatja a szatíra ostorát. Az esztétikát, az esztétikai fogékonyságot a „nemzeti tsinosodás” szerves részének tekinti. „A természet mindég egy tökéletes egész formál; nem tagonként készíti az embert, nem szálanként a virágot, mindég egész embert, egész virágot készít: kövessük ezt a nagy mestert.”

A poézisnak, annak a poézisnak védelmében, melyhez „nagy elme,

ritka képzelődés és szerencsés szív és ész formálása szükséges", sokallja és utasítja vissza a versfaragók ipartermékeit, „a sok ephemeriseket, a melyek reggel születnek és estvére elhalnak”.

Nem kétséges, hogy elsősorban a korabeli magyarkodó, az akkori olvasóközönségtől rendkívül nagyra becsült olyan református papi verselőkre gondolt, mint volt Gyöngyösi János, meg az olyan „nyájaskodásokra, iramotokra, mondványokra és danákra”, amilyenek épp a XVIII. század kilencvenes éveiben oly nagy tiszteletben álló Édes Gergely református lelkész keze alól kerültek ki. S ezeken kívül, nyilván éppúgy a külföldi francia, de főleg német rokokó költészet mintájára készülő érzékeny, holdvilágos, viszonzatlan szerelmet panaszoló verselményekre, mint a mezei életforma barbár kedélyességéhez tartozó, afféle keresztelőkre, névnapokra, házasságkötések évfordulójára készült köszöntőkre és temetésekre írt, alkalmi rigmusokra céloz, amilyenekkel még évtizedekkel később is, még a nagy Arany János is megfizette adóját a mezei életforma, a hagyományos vidékies közizlésnek.

A *nemzet tsinosodásának* szerője a magyarság megteremtendő kultúrája, egy európaivá vált magyarság szellemi élete előfeltételének a költő emberi méltóságának s a költői szónak tiszteletét tekintette. Semmiképp se érdektelen, hogy szinte ugyanabban az évben, egymástól függetlenül, mind a ketten a „versek és versecskék özönében” egyformán alá nem becsülhető veszedelmet látnak. Ismeretes, hogy Gyöngyösi János, „a fertelmes tordai poéta”, Kazinczy egyik epigrammájában is megkapja a magáét:

„Vén kántor, könyvpenészű táncos, parókás poeta,
Iszonyodom s futok —”

és pontosan Kármán gondolatmenetének a szellemében írja Kazinczy már a fogsága után 1803-ban (Kozma Gergelynek), hogy az ilyen versek magukon viselik „a barbarizmus tagadhatatlan jeleit”, és hogy ahol „a poézisnak ez a szerencsétlen neme kedvességben áll, ott az esztétizsnek hajnalló sugarát nem lehet még látni”.

Semmiképp sincs tehát egy korlátolt, mindenütt „oktatást” kereső, racionalista módon felfogott felvilágosodási programról szó. Egyébként az *Urániának* ugyanabban az utolsó kötetében, ahol *A nemzet tsinosodása* megjelent, Kármán, a szerkesztő, mintegy minden félreértésnek elejét veendő, szerepeltet egy igazi, „egy felséges és érdemes költőt”: azt a Csokonai Vitéz Mihályt, az *Urániának* költő-munkatársát, a „nádás házba szorult cosmopolitát”, aki a *Dorottyához* írt előbeszédében Kármán szellemében vallja: „jobban szeretek középszerű originál lenni, mint elsőrangú fordító.” A munkatársak között ott volt még az a Verseyhy Ferenc is, aki a Marseillaise-t és a nagy francia forradalmat ünneplő zágrábi szabadságfát díszítő horvát népies forradalmi verset magyarra fordította, s akit Martinovicsék pörében halálra ítélték, majd kegyelemben részesítettek oly módon, hogy élete kilenc esztendejét töltötte megvasalva a kufsteini, grázi és brünni börtönfalak kazamatáiban.

Csak logikus, hogy Kármán az „ostobaságnál is veszedelmesebb féltudósok”, a versgyártók kapcsán mutat rá a velük rokon, az ugyan-csak féltudós mentalitásból fakadó másik nemzeti barbárságra: a korabeli antijozefinisztikus eredetű, magyarkodó „nyelvújítás”-ra.

A „féltudósoknak” (félművelteknek) ezt a nyelvújítást „a nemzeti literatúrába’ félre vezető ösvény”-nek nyilvánítja, és „szörnyű, idomtalan fajzásokat szülő grammaticalis epidémiáról” beszél.

Tudni való, hogy az *Uránia* megjelenése idején Kazinczy kultúrpolitikai programjában nyoma sincs a nyelvújítás gondolatának. Akkor a nyelvújítók egy magyar nyelvi glóbuszt akarnak teremteni, hadat üzenve minden idegen szónak, mesterségesen gyártják mindenre a „tősgyökerezés” hazai kifejezéseket, mintegy hangsúlyozva ezzel is, hogy a magyar nemzeti kultúra nem szorul az egyetemes emberi kultúra „mankóira”. Annak a nyelvújítási munkának és harcnak, amit Kazinczy a fogsága után kezdeményez, csak annyi a köze a Barczafalvi Szabó Dávid-vagy a Dugonics-féle magyar nyelvújításhoz, mint az állításnak a tagadáshoz. Aki csak felületesen is átfutja Kazinczynak az erre vonatkozó levelezését, különösen a levelei második és harmadik kötetét, vagy azt a bírálatot, amit a *Magyar Museumban* épp Kazinczy írt Barczafalvi Szabó Dávid fordításáról, szinte szó szerint megtalálja azokban ugyanazt a véleményt, amivel — Kazinczytól függetlenül — Kármán fordul szembe ezekkel a nyelvújítókkal, mint „megannyi bizonyossággal még nem tsinosodott izlésünknek”:

„Homály és temérdek felleg fekszik némelyeknek írásain. Viszszás, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idéetlen és erőltetett fajzás... mindég csak követtek, mindég csak emlékeztek, soha se formáltak, soha se gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását... Minden tudományoknak ez volt nyavalyája, hogy készületlen nyúltak sokan ezekhez... Izzadsággal árulják az istenek a tudományt. A kinek körme viszket, nem belső hivatal még az az írók méltóságára. Nem egy-két félig megemésztett sovány ideákból áll a bölcsesség... Ilyen emésztetlen, meg nem kérődzött gondolkodás módjának lehet sok veszélyt tulajdonítani, mely mint egy döglletes párádzás beborította a hazát... A féltudóságnak lehet tulajdonítani nagyobb részint megvesztegetett izlésünket is. Teljesek könyveink az illetlen tropusokkal, mocskos alluziókkal, melyeket mi szépségeknek gondoltunk... A száraz életlen elmesség, a mely sokaknál uralkodik, a sok provincializmusok, localizmusok mind ugyan annyi bizonyossági még nem tsinosodott izlésünknek...”

Amit Kármán a nevetséges, mindenáron való nyelvújításban elítél, az elsősorban a nemzeti elzárkózás tendenciája a „csak akaratoságból és viszketegségből származott puritanizmus”. S a megokolás még ma sem időszerűtlen:

„Nincs nyelv mely ne kölcsönzött volna mástól. A Rómának hajdani világbíró nyelve tele van a sok görög szólások módjával. A deákkal sógoros nyelveket nem is emlitem, a melyek akkor élnek a deák és egyéb idegen szókkal, mikor azokat szükségesnek látják. De most, midőn a német literatura a legfelsőbb tetőn lenni látszik, legderekkab írónk minden tartalék nélkül nem élnek-e vajjon a deák, francia és egyéb szókkal, ha azokat épen olyan jelentőleg, oly hathatósan kitenni nem tudják? És miért kerülnének mi oly nevetséges idegenséggel a külföldi szókat, mi, a kik a nyelvmívelésnek első kezdetében vagyunk, a kik a köz beszédben annyi minden népből s nemzetségből eredő szókat hazafiúsággal már

megajándékoztunk, a kik, ha kevélyek lenni nem akarunk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy nyelvünk ezen tekintetben szűk és szegény!.... Az érthetőség az írásnak legelső, leggyökeresebb törvénye. Mit nyer avval az olvasó, ha a sok ujonnan faragott szókat először neki deákul kell gondolni, hogy megértse?"

Horváth János igen élesen meglátta Kazinczy nyelvújításának, a nagy nyelvreformnak társadalmi és egyéni háttérét és funkcióját: a hétköznapi beszédétől különböző, emelkedett nyelv, a könyvek külön nyelve. a fentebb stíl a valósággal száll szembe, a valóság tagadásának egyik formája. S épp ezen a ponton az ifjú Kármán a maga utópisztikus víziójával, még a fogságából kiszabadult Kazinczyt is megelőzte, illetve túlhaladta, éspedig a magyar valóságot az egyetemes emberi kultúra színvonalán közvetlenül megszólaltató, a lesújtó magyar valóságot az egyetemes kultúra színvonalán ábrázoló magyar irodalom programatikus, sürgető követelésével.

„Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet... szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegségét. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág és ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük.”

Az elriasztóan sötét kép után, amit *A nemzet tsinosodása* az ártalmas szédítők ellenében a mezei életben megrekedt országos barbárságról fest, a nagy tanulmány végső konklúziója valósággal megdöbbentően váratlan: egy európai színvonalon mozgó magyar irodalmat követel, melynek eredménye: „az emberek esmérete, hazánk s állapotunk esmérete” és hogy „a magunk világát” találjuk meg „könyveinkben”. A fentebb stíl helyett ez annak a követelése, hogy az irodalom megláttassa velünk a valóságot, ráborasztson a reménytelen magyar sötétségre. Ez az útja a lehetséges, az egyetlen útja egy majdani reménynek.

„Oh ha én azt az ábrázolást oly elevenen, oly tüzetesen tudnám lefesteni, amin! érzem, oly hathatósan, hogy azt velem együtt mások is érzének; ha én fel tudnám serkenteni szép tehetségeit hazámfiának, fel tudnék ébreszteni sok szemérmes és félénk lelket, a kiben az öngondolkodás székét foglalt; elvonhatnám az alól a rabság alól, mely miatt nem mernek soha magok költeni és mindég csak tolmácsolnak, mindég csak magyaráznak; feléleszthetném nálok azt a szép tüzet, amely őket nemzeti szerzőkké tisztitaná és formálná!”

Természetesen a nemzeti szerző Kármán programjában nem a folklor kultuszát, hanem „a nálunk termett eredeti munkákat” jelenti, mint ahogy ő maga igen alaposan ki is fejti. Azt jelenti, amit nem volna túlzás a realizmus követelményének nevezni.

„Minden írónak van maga világa, maga atmosphaerája, amelyben él és amelyből ír, van maga publicuma, amelynek ír. Az a sok kicsiny tekintet, az a számlálhatatlan környülállás teszi az író nagyobb részint kedvessé — és hasznossá. Nem akarom én azt mondani, hogy valamely író nem lehet jónak mondani Magyarországbán, a ki Angliában írt. De igaz az, hogy ott, ahol minden alluzióit, minden mellékes ideáit, minden szavának élet és savát elértik, kedvesebb, mint ahol ezt mind nem tudják...”

Ez az *Uránia* bevezetőjében először felhangzó gondolat kidolgozása, kimélyítése annak a megállapításnak, hogy csak „eredeti munkák”, nem fordítások és nem másolások „vezetik a népet a jó formálásra”.

Kármán eléggé művész, hogy bátorsága legyen a látszólagos ellentmondást mint végső igazságot megformulálni: csak az egyéni tarthat számot egyetemes érdeklődésre, mert az egyetemes nem más, mint az individuális értékek eredője.

„Itt a termező! Itt fusson pályát, a ki magát érzi. Az öngondolkodás síkján állanak le nem szedve sok szép virágok, ezekből fűzzünk bokrétát, melyet hazánknak ajánljunk... Így tesszük méltókká magunkat, hogy olvassunk; így fordítja a negédes külföld mireánk is szeméit és észrevesz majd bennünket. Nagy lesz majd és méltóságos a literátor nevezete, mert rettegni fog egy oly munkától a napszámos író és viszketeg gyermek, mely alatt ereje lerogy, és nem fogja majd egy is ezek közül hinni, hogy egy tudós gyilkosság” (valamely remekmű eltorzító fordítása) „vagy egy írónak munkáján tett erőszak által lehet beiratni a tudósok karai közé.”

Az ellenvetésre, hogy mi marad akkor a magyar irodalomból, hogy „kevesebbek lesznek munkáink”, Kármán ezzel a felkiáltással felel:

„Mit árt az! Csak jók legyenek. Csinos lesz nyelvünk és velős minden szó, mert az magán fogja hordani az eredeti lélek és az öngondolkodás bélyegét.”

Tudnia kellett s tudván tudta is, hogyha még nem is áll, mint társai a vérbíróság előtt, ő is már csak az utolsó szó jogán, utoljára szólhat s hogy a süket országban a búcsúszavát mondja ki. S ha lehetséges és lehetetlen alkalmak adtán eddig is sietett mindent megmondani, most még egyszer és minden eddiginél világosabban kell a számára oly vakítóan világos egész gondolatvilágát, minden megismerését és vágyát és aggodalmát kifejeznie.

„Nem azért írunk, nem azért beszélünk, hogy megérte‘tessünk?”

Nem tagadja, lehetséges, hogy „szükségesek, sőt elmúlhatatlanok is a köz boldogságra a kenyérkereső tudományok”, *A nemzet tsinosodásának*, az ő végrendeletének, nincs szava a kenyérkereső tudományokhoz, a „napszámos íróhoz” a „korcs tudóshoz”, aki nem benső kényszerből, nem „a maga belső megnyugvásáért fárad”, hanem iparszerűen „pengő pénzért és a mindennapi kenyérért” munkálkodik. Nincs szava azok számára sem, akik „a penna és prés elzárt szabadságára”, a cenzurára hivatkozva tagadják meg az „igaz literátor” hivatását a barbár hazában, a hivatást, hogy „mint egy második Prometheus hozza le az ég-ből a bölcsesség szép világát” — az ilyenek munkája, akárcsak az eredeti remekművet gyilkoló fordítások és az „idegen hulladékból összekapargatott” tákolmányok vagy a „versek és versecskék özöne” nem hozzák, nem hozhatják meg azt, amiért ő sóvárog, azt, hogy elérkezzék az „igaz és jőzan világosodás boldog időnyílása”.

Mikor „ébren szomorkodva” felveti vakmerő nagyravágyással a kérdést, hogy „lesz-e Pannóniából valaha Albion? támadnak-e Newton, Locke, Shakespeare és Miltonok itt is miközöttünk?” — ez nem retorika, hanem kérdés formájában demonstrálása a félelmes szakadéknak, mely

a mezei élet"-be leragadt Pannónia és a csinosodó és csinosodott népek országai között pokoli közönnyel von határvonalat.

„Aude, incipe! — ezt szeretném hangoztatni minden írónak a fülébe, a ki érzi, hogy méltó ezen nevezetre.”

Mint ahogy abban az utolsó, visszhang nélkül maradt *Uránia a' Hazá* a reménytelen sötétséggel, hogy megismerje, hogy bevallja, és mégis úgy tegyen, mintha hinne, mintha hinné, hogy mások is, itt is mindenki szomjas, mint ő, a világosságra. S mindent, ami ártalmas szédítés, vissza kell utasítani, kezdeni kell, mindent egyedül, és csak azért is el kell kezdeni, a reménytelenség meglátása, bevallása az egyetlen út, ha egyáltalán van út a legmerészebb remény megvalósításához. Ilyen kiméretlen szerénytelenséggel csak az jelentheti be igényét a nem-mezei, a szépet, az igazat, az emberit jogaiba iktató hazára, akinek már nincs módja és nincs oka eltitkolni, hogy — nincs hazája.

Mint ahogy abban az utolsó, visszhang nélkül maradt *Uránia a' Hazához* című felhívásban írva áll:

„... Minket is... a hajótörést szenvedett Társaink' veszélyvallásai el nem rettentettek; a' Reménység édes varáslásával tsalogatott, hogy mi azoknál szerentsébbek leszünk. De kevélykedünk mi egy olly vakmerőségbe', a'melly tsak a' Hazában vetett határozatlan Bizodalomból eredett. És — valljon kelleténél többet bízunk-e' mi a' Hazába?!”

Folyóiratunk ez év júniusi számában közölt, Kármán Józsefről szóló tanulmány befejező része.